

УДК 355.588:347.132.15

Хомік М. М., к.т.н., с.н.с. (ORCID: 0000-0002-1201-7702);

Центр воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського, Київ

Концептуальні підходи щодо застосування військ (сил) Збройних Сил України та інших військових формувань під час надзвичайних ситуацій природного, техногенного і воєнного характеру

Резюме. Розглядаються концептуальні підходи та пропонується концепція застосування військ (сил) Збройних Сил України та інших військових формувань під час надзвичайних ситуацій природного, техногенного і воєнного характеру, у тому числі ліквідації їх наслідків. Дослідження проведене на основі вивчення досвіду участі збройних сил та інших військових формувань під час ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій при різних техногенних катастрофах і під час воєнних конфліктів останнього десятиріччя. Результати дослідження можуть бути використані при організації ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій природного, техногенного і воєнного характеру та здійснення управління техногенною безпекою за рахунок мінімізації ризику задіяного особового складу.

Ключові слова: концептуальні підходи, концепція, принципи, ліквідація наслідків, надзвичайні ситуації, застосування військ (сил), техногенна безпека.

Постановка проблеми. Природні явища, промислові, енергетичні, транспортні та військові об'єкти є потенційно небезпечними джерелами виникнення і розвитку надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру. У ході війн та збройних конфліктів під час застосування зброї можуть утворюватися надзвичайні ситуації воєнного характеру. Наслідки надзвичайних ситуацій за своєю уражаючою дією наближаються до уражаючих факторів зброї масового ураження й можуть бути використані для досягнення військових цілей.

За останні 10 років кількість надзвичайних ситуацій у світі збільшилась, витрати на їх ліквідацію зросли в 12 разів [1].

Так, лише за п'ять місяців 2018 року жертвами надзвичайних ситуацій стали 37,5 тисяч осіб, понад половина з яких припадає на надзвичайні ситуації воєнного характеру, які виникали в різних зонах ведення бойових дій (Сирія, Ірак, Афганістан, Схід України, Лівія, Йемен, Синайський півострів, Палестина та ін.) [2-5].

Аналіз ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій природного, техногенного і воєнного характеру свідчить про стійку тенденцію залучення до цього процесу військ (сил) національних збройних сил та інших військових формувань.

Зрозуміло, що постає необхідність у розробленні нових та трансформації відомих підходів, концепцій та принципів щодо застосування національних збройних сил та

інших військових формувань під час ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій природного, техногенного і воєнного характеру. Важливим моментом при такому застосуванні є мінімізації ризиків задіяного особового складу.

Наведене підтверджує актуальність та перспективність досліджень цієї проблематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досвід показує, що у всіх операціях з ліквідації широкомасштабних надзвичайних ситуацій застосовувалися національні збройні сили: ліквідація наслідків морської повені в Новому-Орлеані (США, 2007 р.), землетрус, цунамі та аварії на АЕС у префектурі Фукусіма (Японія, 2011 р.), землетрус у західних провінціях Китаю (2009 р.); аварії на хімічних підприємствах (СРСР – 1971, 1986, 1987 рр.; РФ – 1995, 2005, 2007 рр.), масштабні лісові та торф'яні пожежі (СРСР, РФ у 1986, 1991, 2010 рр.), вибухи на складах боєприпасів (РФ, Україна, Киргизія) та багато інших. Окремо слід додати випадок застосування Збройних Сил Радянського Союзу під час ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС в 1986 – 1990 рр. [1, 6, 7, 8].

Широке застосування військ (сил) національних збройних сил під час ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій пов'язане із зростанням кількості та масштабами надзвичайних ситуацій природного, техногенного та особливо воєнного характеру; недостатніми можливостями сил, які за своїм функціональним призначенням мають

ліквідувати наслідки надзвичайних ситуацій, малими термінами їх застосування у відриві від стаціонарних баз забезпечення; відсутністю у цих силах мобілізаційних резервів тощо.

За таких умов національні збройні сили, спираючись на свої оперативні, організаційні, мобілізаційні, технічні та інші можливості, наявну систему військового управління, стають основним ресурсом держави під час ліквідації наслідків масштабних надзвичайних ситуацій природного, техногенного і воєнного характеру [1, 6, 7, 8, 9].

На жаль, в Україні проводиться мало наукових досліджень, присвячених питанням розроблення сукупності підходів, концепції, принципів, методів, методик та алгоритмів застосування військ (сил) Збройних Сил України та інших військових формувань під час надзвичайних ситуацій природного, техногенного і воєнного характеру, у тому числі ліквідації їх наслідків із врахуванням ризиків професійної діяльності задіяного особового складу.

Метою статті є розроблення концепції застосування військ (сил) Збройних Сил України та інших військових формувань під час надзвичайних ситуацій природного, техногенного і воєнного характеру, у тому числі ліквідації їх наслідків.

Виклад основного матеріалу. Якщо адаптувати визначення з великого тлумачного словника сучасної української мови до проблематики статті, отримуємо, що концептуальний підхід щодо застосування військ (сил) Збройних Сил України та інших військових формувань під час надзвичайних ситуацій природного, техногенного і воєнного характеру, у тому числі ліквідації їх наслідків – це ракурс дослідження цього застосування, його вихідна позиція. Концептуальні підходи передбачають попереднє розроблення концепції такого застосування, тобто комплекс надважливих положень, які визначають загальний напрям, основну ідею та зміст застосування військ (сил) Збройних Сил України та інших військових формувань під час ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій [10].

Аналогічно можна стверджувати, що концепція застосування військ (сил) Збройних Сил України та інших військових формувань під час надзвичайних ситуацій природного, техногенного і воєнного характеру – це єдиний, визначальний задум, система поглядів та розуміння явищ і процесів, які виникають під час такого застосування.

Зрозуміло, що така концепція має базуватися на вихідних положеннях – принципах.

Принцип (від лат. *principium*) – 1) основне вихідне положення якої-небудь системи, теорії, політичного устрою; 2) основний закон якої-небудь точної науки; 3) внутрішнє переконання, норма, правило поведінки [10].

Отже, принцип – це основне вихідне положення (основний закон), правила якої-небудь системи, теорії, науки.

Трансформуючи це визначення принципу на проблематику військової справи і цієї статті, отримуємо: принципи застосування ЗС України та інших військових формувань під час надзвичайних ситуацій техногенного, природного і воєнного характеру – це керівні положення, правила, найважливіші рекомендації з організації та застосування ЗС України під час ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій (з врахуванням ризику особового складу). У них відображаються об'єктивно існуючі фізичні закони розвитку надзвичайних ситуацій техногенного, природного і воєнного характеру та закономірності ліквідації їх наслідків [11, 12, 13, 14].

На основі пізнання об'єктивних законів природи, розвитку надзвичайних ситуацій, закономірностей застосування ЗС України та інших військових формувань під час надзвичайних ситуацій техногенного, природного і воєнного характеру, спираючись на дослідження історичного досвіду застосування сил та засобів у надзвичайних ситуаціях, постала можливість формулювання принципів застосування ЗС України та інших військових формувань під час надзвичайних ситуацій техногенного, природного і воєнного характеру [15].

До загальних принципів застосування ЗС України та інших військових формувань під час надзвичайних ситуацій техногенного, природного і воєнного характеру слід віднести: підтримання постійної бойової готовності військ (сил) до виконання завдань; зосередження головних зусиль на найважливіших напрямках для виконання головних бойових завдань; твердість і безперервність управління; маневр силами й засобами; всебічне забезпечення тощо.

До специфічних принципів застосування ЗС України та інших військових формувань під час надзвичайних ситуацій техногенного, природного і воєнного характеру можна віднести такі:

обґрунтованого ризику - має стати домінуючим у групі специфічних принципів. Цей принцип ґрунтується на загальнолюдських цінностях та перевазі безпеки особового складу над результатом. Був реалізований під час організації ліквідації наслідків надзвичайної ситуації на АЕС “Фокусима-1”, де практично не було постраждалих серед особового складу Сил самооборони Японії, які брали участь у ліквідації наслідків надзвичайної ситуації;

доцільності - базується на принципі обґрунтованого ризику, розвиває його та дає змогу обирати функції, завдання, стратегію дій ЗС України та інших військових формувань під час надзвичайних ситуацій техногенного, природного і воєнного характеру виключно з міркувань мінімізації ризику та максимізації ефекту таких дій;

взаємодії - вимагає здійснення взаємодії та комплексування усіх сил та засобів задіяних при надзвичайних ситуаціях з урахуванням попереднього принципу доцільності. Цей принцип не дає змоги застосовувати під час надзвичайних ситуацій техногенного, природного і воєнного характеру сили і засоби без урахування їх можливостей та апріорного ефекту дій. Причому ризик задіяного особового складу повинен бути узгоджений в рамках організації заходів взаємодії при надзвичайних ситуаціях з урахуванням спроможностей сил і засобів;

сумісності - вимагає єдиного підходу у визначенні системних вимог до розроблення і застосування відповідних технічних засобів, озброєння та обладнання під час надзвичайних ситуацій техногенного, природного і воєнного характеру. Як і попередні принципи, передбачає при сумісному застосуванні відповідного озброєння та обладнання забезпечити максимальний ефект за умови мінімального ризику;

оптимальності - вимагає оптимального (за кількістю і якістю) застосування сил та їх засобів ЗС України та інших військових формувань під час надзвичайних ситуацій техногенного, природного і воєнного характеру з максимальним ефектом і мінімальним ризиком для задіяного особового складу.

Крім того, поняття “концепція” можна розглядати і як сукупність взаємозв’язаних, визначених за єдиним задумом, основних положень, які сприяють досягненню єдиної мети.

Сформулюємо ці основні положення.

Положення 1. Під час організації застосування ЗС України та інших військових формувань при надзвичайних ситуаціях техногенного, природного і воєнного характеру необхідно комплексно враховувати величину ризику як для особового складу, так і для осіб, в інтересах яких виконуються завдання та заходи ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій.

До того ж основними завданнями мають стати: забезпечення готовності військ (сил) до дій під час ліквідації надзвичайних ситуацій та запобігання їх негативних наслідків; збирання та аналітичне опрацювання інформації про надзвичайні ситуації; прогнозування та оцінювання наслідків надзвичайних ситуацій; визначення на основі прогнозу потреби в силах, матеріально-технічних і фінансових ресурсах; створення, раціональне збереження і використання резервів ресурсів, необхідних для ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій; оповіщення про загрозу та виникнення надзвичайних ситуацій, своєчасне та достовірне інформування про наявну обстановку і вжиті заходи; розроблення і реалізація нормативно-правових актів, статутних та нормативних документів із застосування ЗС України та інших військових формувань при ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій; реалізація визначених законодавством прав особового складу (членів їх сімей) ЗС України та інших військових формувань, які брали безпосередню участь у ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій; підготовка органів управління, сил та засобів ЗС України та інших військових формувань до ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій; підготовка особового складу до дій в умовах надзвичайних ситуацій; підготовка особового складу до виконання заходів щодо захисту від несприятливих факторів надзвичайних ситуацій.

Основними заходами, залежно від характеру надзвичайних ситуацій та мають стати: розвідка, прогнозування, спостереження і контроль.

Наведені заходи потрібно забезпечувати: створенням і підтримкою у постійній готовності в Збройних Силах України та інших військових формуваннях сил спеціальної розвідки; прогнозуванням, спостереженням і контролем за надзвичайними ситуаціями та їх несприятливими факторами (ризиками) з включенням до них існуючих сил та засобів контролю незалежно від підпорядкованості; організацією збору, опрацювання і передачі інформації про надзвичайні ситуації та їх

розвиток в масштабі часу близькому до реального.

Положення 2. Оповіщення військ (сил) та населення про надзвичайні ситуації забезпечується: завчасним створенням і підтримкою у постійній готовності видових та територіальних систем централізованого оповіщення; організаційно-технічним поєднанням видових та територіальних систем оповіщення і систем оповіщення ЗС України, інших військових формувань, центральних органів виконавчої влади; розробленням та введенням в дію єдиної системи оповіщення про надзвичайні ситуації; своєчасним розгортанням відповідних сил підсистеми розвідки в районах надзвичайних ситуацій; ретельною організацією добування даних про надзвичайні ситуації; встановленням доцільних термінів поновлення розвідувальної інформації про такі ситуації.

Положення 3. Виконання спеціальних робіт досягається: участю у першочергових (невідкладних) аварійно-рятувальних, ліквідаційних, режимно-обмежувальних, аварійно-відновлювальних роботах; розшуком та евакуацією із зони надзвичайних ситуацій особового складу, населення та матеріальних цінностей; проробленням проходів у завалах, руйнуваннях; руйнуванням або укріпленням споруд (конструкцій), які являють загрозу; підготовкою та утриманням шляхів; обладнанням та утриманням переправ; зняттям забрудненого шару ґрунту; збором та захороненням небезпечних речовин; обладнанням пунктів польового водопостачання; будівництвом (укріпленням) водозахисних споруд; очищенням місцевості від вибухонебезпечних предметів; участю у локалізації та гасінні пожеж; обладнанням протипожежних та мінералізованих смуг; проведенням заходів зі спеціальної обробки; санітарної обробки, дезактивації, дегазації та дезінфекції ділянок місцевості, доріг і споруд, а також пило придушенням на них.

Положення 4. Заходами запобігання або зменшення ступеня ураження особового складу і населення, своєчасного надання допомоги постраждалим та їх лікування, забезпечення епідеміологічного благополуччя в районах надзвичайних ситуацій є: планування і використання існуючих сил і засобів медичного забезпечення ЗС України та інших військових формувань; розгортання в районах наслідків надзвичайних ситуацій необхідної кількості лікувальних закладів Міністерства оборони України, ЗС України, інших військових формувань та центральних

органів виконавчої влади; своєчасне застосування профілактичних медичних препаратів та засобів термінової профілактики; контроль за продуктами харчування, питною водою і джерелами водопостачання; завчасне створення і підготовка спеціальних медичних формувань; накопичення медичних засобів захисту, медичного та спеціального майна і техніки; контроль за санітарно-гігієнічною та епідеміологічною ситуацією; введення режимів карантину та обсервації; знезаражування осередків ураження; проведення екстреної та специфічної профілактики; санітарна обробка особового складу та населення.

Положення 5. Як методологічний базис для розроблення моделей, методів, алгоритмів застосування ЗС України та інших військових формувань під час ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій техногенного, природного і воєнного характеру, а також розроблення методологічного апарату, що забезпечує прийняття обґрунтованих рішень щодо такого застосування, є ідея урахування ризику особового складу.

Положення 6. Організація підготовки та застосування військ (сил) ЗС України та інших військових формувань під час ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій техногенного, природного і воєнного характеру мають базуватися на загальних і специфічних принципах такого застосування.

Положення 7. Встановити режими готовності ЗС України та інших військових формувань до застосування під час ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій в мирний час та особливий період.

Для Збройних Сил України.

У мирний час:

Готовність № 3 – режим повсякденного функціонування – у рамках бойової готовності “постійна”. Терміни готовності військ (сил) мають бути розраховані з урахуванням ризику як для військ (сил), так і для населення.

Готовність № 2 – режим підвищеної готовності – у рамках бойової готовності “воєнна загроза” за наявності можливості виникнення надзвичайної ситуації техногенного, природного та воєнного характеру.

Готовність № 1 – режим застосування військ (сил) – у разі виникнення і під час ліквідації наслідків надзвичайної ситуації техногенного, природного і воєнного характеру.

В особливий період:

Готовність № 2 – режим повної готовності військ (сил) – в особливий період в

умовах можливого виникнення надзвичайних ситуацій.

Готовність №1 режим застосування військ (сил) – у разі виникнення і під час ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій техногенного, природного та воєнного характеру.

Положення 8. Організацію управління військами (силами) під час застосування ЗС України та інших військових формувань доцільно проводити із залученням елементів системи управління ЗС України, центральних органів виконавчої влади в поєднанні з елементами мереж зв'язку приватних і державних установ.

До того ж за необхідністю створюється система управління в районі надзвичайної ситуації, яка включає:

оперативні групи органів управління відповідного рівня;

пункти управління в районі надзвичайної ситуації (у районах виконання завдань);

систему зв'язку.

Управління військами (силами) під час застосування ЗС України та інших військових формувань при надзвичайних ситуаціях доцільно організувати за схемою: міжвідомчий оперативний штаб – оперативна група вищого (для надзвичайної ситуації певного рівня) органу управління – командири і штаби частин (підрозділів) ЗС України та інших військових формувань, що залучаються до реагування на надзвичайну ситуацію – групи управління частин (підрозділів), які виділені для виконання окремих завдань.

Під час організації роботи органів управління необхідно: уточнювати (розмежовувати) повноваження, відповідальність та взаємовідносини з управління оперативно підпорядкованими військами (силами) (в умовах мирного часу), центральних органів виконавчої влади, установ та організацій різних форм власності (в умовах особливого періоду); розрахувати або уточнити порядок інформування міжвідомчого оперативного штабу, старшого, взаємодіючих та підпорядкованих штабів, а також наявних сил.

До того ж встановлюється єдина, задалегідь розроблена система сигналів управління та оповіщення, визначається порядок передачі (приймання) в оперативне підпорядкування виділених військ (сил).

Положення 9. Забезпечити підготовку, перепідготовку, до підготовку органів управління та особового складу Збройних Сил України, інших військових формувань,

центральної виконавчої влади з питань ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій техногенного, природного та воєнного характеру.

Положення 10. Розробити єдину нормативно-правову базу щодо застосування ЗС України та інших військових формувань при надзвичайних ситуаціях техногенного, природного і воєнного характеру.

Висновки

1. На основі аналізу застосування національних збройних сил та інших військових формувань під час ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій техногенного, природного і воєнного характеру, виявлених специфічних закономірностей такого застосування, були обґрунтовані концептуальні підходи та розроблена концепція застосування військ (сил) Збройних Сил України та інших військових формувань під час надзвичайних ситуацій природного, техногенного і воєнного характеру, у тому числі ліквідації їх наслідків.

2. Зазначена концепція надасть можливість оцінювання ризиків професійної діяльності та управління ними під час спеціальних та специфічних дій військ (сил), у тому числі під час ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій природного, техногенного і воєнного характеру, що дасть змогу здійснювати управління ризиками у визначених умовах і надалі – управління техногенною безпекою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Мун Д. В. От “Титаника” до “Фукусимы”: алгоритмы техногенных катастроф / Д. В. Мун, В. В. Попета, П. Е. Смолков // Профессиональное сообщество “Объединение инженеров”. – М.: ООО “Рива Стар”, 2018. – 394 с.
2. Форум: Дело. – Режим доступу: <https://delo.ua/economyandpoliticsinukraine/10-mirovyh-konfliktov-za-kotorymi-vazhno-nabludat-v-2017-godu-327160/>.
3. Форум: Глобальные конфликты. Режим доступу: <https://inozemi.ru/politic/20171220/241043706.html>.
4. Форум: Новости. – Режим доступу: <https://news.tut.by/world/561044.html?crnd=69387>.
5. Форум: Апостроф. Режим доступу: https://apostrophe.ua/theme/voyna-v-sirii_i_search?q=%D0%B2D0%BE%D0%B9%D0%BD%D0%B0&yt0=Find%21.
6. Іванюта С. П. Екологічна та природно-техногенна безпека України: регіональний вимір загроз і ризиків / С. П. Іванюта, А. Б. Качинський // Національний інститут стратегічних досліджень. – К.: 2012. – 308 с.
7. Дьяченко А. А. Опыт ликвидации последствий Чернобыльской катастрофы / А. А. Дьяченко. – М.: Знание. – 1998. – 385 с.

8. Опасности техногенного характера и защита от них: Учебное пособие. – М.: Издательство СКФУ. – 2016. – 141 с.
9. Хомік М. М. Оцінка та управління ризиками застосування Збройних Сил України під час ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій / Хомік М. М., Барабаш О. В. // Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка. Системи управління, навігації та зв'язку: Запобігання та ліквідація надзвичайних ситуацій. – 2016. – № 4(40). – С. 133-138.
10. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. – Київ; Ірпінь: Перун, 2005. – VIII, 1728 с.
11. Алтунин А. Т. Формирования гражданской обороны в борьбе со стихийными бедствиями / А. Т. Алтунин. – М.: Стройиздат, 1987. – 245 с.
12. Военный энциклопедический словарь [пред. гл. ред. Ахромеев С. Ф.] – М.: Воениздат, 1986. – 863 с.
13. Елохин А. Н. Анализ и управление риском: теория и практика / А. Н. Елохин. – М.: Лукойл, 2000. – 185 с.
14. Тактика / [В. Г. Резниченко, И. Н. Воробьев, Н. Ф. Мирошниченко и др.] ; под. ред. В. Г. Резниченко. – М.: Воениздат, 1984. – 271 с.
15. Хомік М. М. Закономірності застосування військ (сил) Збройних Сил України та інших військових формувань під час ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій / М. М. Хомік // Техногенно-екологічна безпека та цивільний захист. Вип. 2(6). – Київ: ДУ ІГНС НАНУ, 2017. С. 67 – 75.

Стаття надійшла до редакції 16.07.2018

Хомік Н. Н., к.т.н., с.н.с.;

Центр воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського, Київ

Концептуальные подходы к применению войск (сил) Вооруженных Сил Украины и других военизированных формирований во время чрезвычайных ситуаций природного, техногенного и военного характера

Резюме. Рассматриваются концептуальные подходы и предлагается концепция применения войск (сил) Вооруженных Сил Украины и других военизированных формирований во время чрезвычайных ситуаций природного, техногенного и военного характера, в том числе ликвидации их последствий. Исследование проведено на основе изучения опыта участия вооруженных сил и других военизированных формирований во время ликвидации последствий чрезвычайных ситуаций при разных техногенных катастрофах, а также во время военных конфликтов последнего десятилетия. Результаты исследования могут быть использованы при организации ликвидации последствий чрезвычайных ситуаций природного, техногенного и военного характера и управлении техногенной безопасностью за счет минимизации риска задействованного личного состава.

Ключевые слова: концептуальные подходы, концепция, принципы, ликвидация последствий, чрезвычайные ситуации, применение войск (сил), техногенная безопасность.

N. Chomik, PhD (Technical), senior researcher;

Center for Military and Strategic Studies of the National Defence University of Ukraine named after Ivan Cherniakhovskyi, Kyiv

Conceptual approaches are in relation to application of troops (forces) of the Armed Forces of Ukraine and other soldiery forming during the emergencies of natural, ethnogeny and military character

Resume. Conceptual approaches are examined and conception of application of troops (forces) of the Armed Forces of Ukraine and other soldiery forming is offered during the emergencies of natural, technogenic and military character, including liquidations of their consequences. Study is undertaken on the basis of study of experience of participation of the armed forces and other soldiery forming during liquidation of consequences of emergencies at different technogenic catastrophes, and also during the soldiery conflicts of the last decade. Research results can be drawn on during organization of liquidation of consequences of emergencies of natural, technogenic and military character and realization of management technogenic safety due to minimization of risk of the involved personnel.

Keywords: conceptual approaches, conception, principles, liquidation of consequences, emergencies, application of troops (forces), technogenic safety.